

ความเป็นอื่นของพื้นที่สาธารณะ ในวิถีชาวบ้านชุมชนทะเลน้อย*

The other space of the folkways
in Thale Noi community

สุภาวดี เชื้อพราหมณ์**

Supawadee Chuapram

อรศิริ ปาณินท์***

Ornsiri Panin

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “พลวัตวิถีชีวิตพื้นที่ถิ่นของชุมชนและเรือน
ในกลุ่มทะเลสาบสงขลา” ในหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ที่ได้รับทุนสนับสนุน
จากทุนอุดหนุนการวิจัยจากโครงการปริญญาเอกกาญจนาภิเษก สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การวิจัย ร่วมกับ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา

** นิสิตปริญญาเอก หลักสูตรสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และบัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และเป็นอาจารย์สำนักวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์
และการออกแบบ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

*** อาจารย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยที่มุ่งสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศชุมชนกับวิถีชีวิตชาวบ้านท่ามกลางกระแสการพัฒนาศูนย์ใหม่ที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อความหมายและการใช้พื้นที่สาธารณะในชุมชน โดยมีคำถามของการศึกษา คือ ความหมายและการใช้พื้นที่สาธารณะในชุมชนที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตชาวบ้านเป็นอย่างไร และเปลี่ยนแปลงอย่างไร โดยใช้การศึกษาเชิงคุณภาพและการศึกษาแบบองค์รวม ในการ “อ่าน” พื้นที่ผ่านมุมมองด้านนิเวศวัฒนธรรม ระบบนิเวศชุมชน การเปลี่ยนแปลงของสังคมวัฒนธรรม และการพัฒนาของรัฐ ร่วมกับการสำรวจภาคสนาม(การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก แผนที่ ภาพถ่าย และการเขียนแบบทางสถาปัตยกรรม)เป็นเครื่องมือในการอภิปรายผล การศึกษานี้มุ่งหวังเพื่อเข้าใจปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลงของความหมายและการใช้พื้นที่ ซึ่งสัมพันธ์กับวิถีชีวิต มิติทางสังคมวัฒนธรรม กับการพัฒนาทางกายภาพของภาครัฐ กรณีศึกษาพื้นที่สาธารณะของชุมชนทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง ทั้งสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ความหมายของพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมและการใช้พื้นที่ที่มีความซับซ้อนเพิ่มขึ้นจากการปรับตัวของชาวบ้านภายใต้นโยบายของภาครัฐ

คำสำคัญ: ความหมาย, ความเป็นอื่น, ความเปลี่ยนแปลง, วิถีชีวิตพื้นถิ่น, พื้นที่สาธารณะ, ชุมชนทะเลน้อย

A b s t r a c t

This article is based on research that explores the relationships between community ecosystems and the way of life in the context of modern development. This development has affected and changed the meaning and use of public space in community areas. The study considers the question of the meaning and the use of public space in traditional communities that relate to folkways and how they have changed in the present-day. The research used qualitative research methods and a holistic approach to examining the space through a framework of cultural ecology, community ecosystems, changes to socio-culture and the development of the government as tools for discussion. The aim of the study is to understand the phenomenon of meaning change and the use of space which correlates to the way of life, dimensions of social-culture and the physical development of the government at selected community public space sites both in the natural environment and the built environment at the ThaleNoi community in Phattalung Province. The study found that the traditional meaning and the use of space has become increasingly complex which occurred due to the adaptability of local people on the governmental policies.

Keywords: meaning, the other, change, local living, public space, Thale Noi community

ความเป็นอื่นของพื้นที่สาธารณะ ในวิถีชาวบ้านชุมชนทะเลน้อย

สุภาวดี เชื้อพราหมณ์, อรศิริ ปาณินท์

เกริ่นนำ

ชุมชนท้องถิ่นถูกมองในลักษณะด้อยพัฒนาและเป็นทรัพยากรสำคัญที่รัฐต้องเข้ามาจัดการ ในฐานะที่ชุมชนท้องถิ่นเป็นพื้นที่ทางสังคมที่ต้องจัดระเบียบ ระบุ และกำหนดบทบาทหน้าที่เฉพาะเจาะจงลงไป เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการล่องล่ำ การตีเส้นแบ่งนั้นยังทำให้เกิดปัญหาการช่วงชิงความหมายของพื้นที่ หรือมีนัยยะของความหมายซ้อนทับกัน โดยเฉพาะระหว่างรัฐกับชาวบ้าน ในทัศนะสังคมตะวันตกได้อธิบายพื้นที่ที่ไม่อาจนิยามความหมายตายตัวว่า เป็นพื้นที่พิเศษ (heterotopias) เชื่อมโยงอุดมคติกับพื้นที่จริง “เป็นพื้นที่แบบอื่น (other spaces)” “The space of (social) order is hidden in order of space.”¹

“การพัฒนา” ของภาครัฐเข้ามามีผลกระทบเป็นอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งทางรูปธรรมและนามธรรมในพื้นที่ชนบทในการจัดการทรัพยากรและพื้นที่ทางสังคมโดยผ่านนโยบายการพัฒนาชนบท อันส่งผลสำคัญต่อความเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น กอปรกับวัฒนธรรมอันหลากหลายได้หล่อหลอมเข้าหากันในทุกพื้นที่ตามความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสารและการคมนาคมภายใต้ระบบทุนนิยมได้ผลักดันให้ท้องถิ่นมี “ความทันสมัย” และทำให้ชนบทกลายเป็นเมืองมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน ชุมชน

¹ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2549), 184-187, 192-193.

ท้องถิ่นได้ปรับตัวเพื่อความอยู่รอดโดยไม่ถูกกลืนกินจากระบบทุน และความ
เป็นเมืองไปเสียทั้งหมด โดยเฉพาะการปรับตัวด้านการผลิต โดยคงลักษณะ
การผลิตแบบยังชีพคู่ขนานไปกับเศรษฐกิจทุนนิยม หรือเรียกว่า เป็นทฤษฎี
สองระบบ² และมีลักษณะพิเศษของความคงทนของชุมชนหมู่บ้านในสังคม
ไทยอันมีสาเหตุสำคัญประการหนึ่ง คือ แรงเกาะเกี่ยวภายในของหมู่บ้าน³

ชุมชนทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง มีการเปลี่ยนแปลงจาก “การพัฒนา
ของภาครัฐ” ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ที่
ต้องการเพิ่มการผลิตภาคการเกษตร โดยเฉพาะ หนึ่ง ด้านการจัดการ
ทรัพยากรน้ำ เริ่มจากการปิดคลองปากกระวะ อำเภอรโนด ในปี พ.ศ.
2497 โดยปิดกั้นน้ำเค็มเพื่อช่วยชาวนา และโครงการชลประทานสำหรับ
การเกษตรบริเวณรอบๆ กลุ่มทะเลสาบสงขลา เป็นจำนวน 132 โครงการ
ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2498 เป็นต้นมา⁴ ผลที่ตามมาได้ทำลายกระแสการหมุนเวียน

² ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, จากประวัติศาสตร์หมู่บ้านสู่ทฤษฎีสองระบบ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สถาบันราชภัฏสุรินทร์, 2548), 33-37.

³ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, บ้านกับเมือง (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), 56.

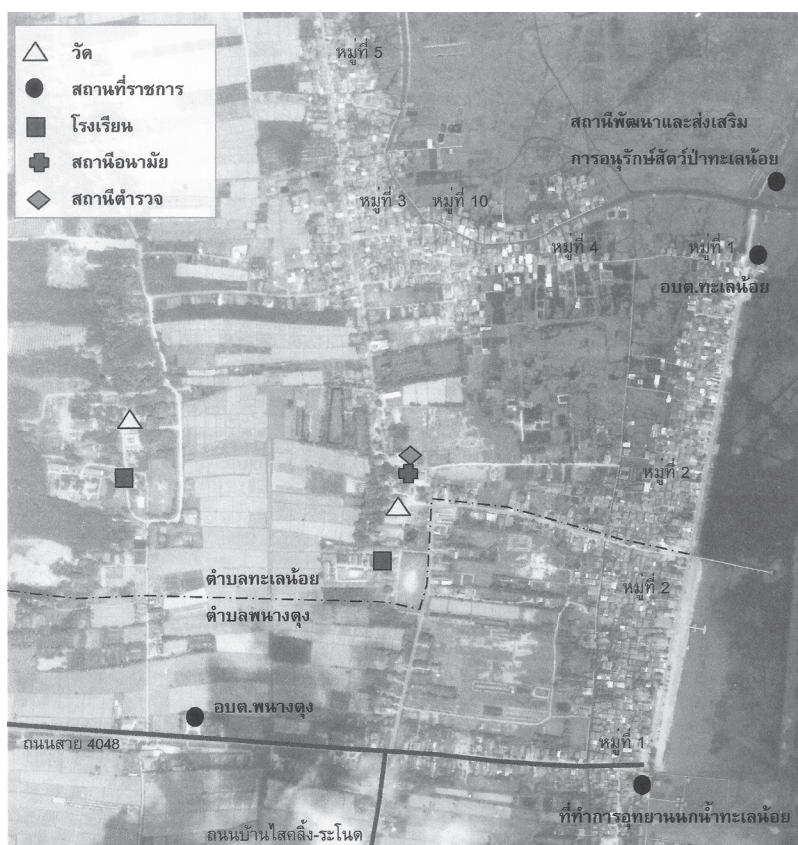
⁴ นฤทธิ์ ดวงสุวรรณ, คนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ชีวิตที่อยู่ท่ามกลางกระแสความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สงขลา: โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้, 2545), 33.

ของน้ำตามธรรมชาติ ทำให้น้ำตื้นเขินและความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตลดลง กอปรกับการประกาศให้ทะเลน้อยเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระหว่างประเทศ (ramsar site) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541⁵ ซึ่งได้ตัดขาดวิถีชีวิตชาวบ้านออกจากทะเลสาบอย่างสิ้นเชิง สอง การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ โดยเฉพาะการเปลี่ยนจากการคมนาคมทางน้ำในทะเลสาบมาเป็นทางถนน การตัดถนนทางหลวงสายสงขลา-ระโนด ในปี พ.ศ. 2516 ทำให้ชุมชนดั้งเดิมริมทะเลสาบที่เคยคึกคักด้วยการค้าขายทางเรือหายไปพร้อมกับได้ตัดขาดวิถีชีวิตผู้คนรายรอบทะเลสาบที่เคยพึ่งพาอาศัยกัน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาชนบทของภาครัฐที่มุ่งเน้นเพียงการจัดการทรัพยากรและด้านกายภาพนั้นได้ส่งผลกระทบต่อสังคมวัฒนธรรมและลักษณะกายภาพของชุมชนเดิม ความเป็น “พื้นที่สาธารณะ” เดิมได้เปลี่ยนแปลงไป ได้แก่ สิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่ชาวบ้านใช้ทำมาหากินและใช้ประโยชน์ร่วมกันได้กลายเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ และชาวบ้านถูกทำให้กลายเป็น “คนอื่น” และสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง โดยเฉพาะ “วัด” ได้ถูกลดบทบาทลง ถนนได้เข้ามาแทนที่การคมนาคมทางเรือในทะเลสาบเดิม โดยเป็นมากกว่าเพียงเส้นทางสัญจร ถนนมีความหมายแตกต่างกันระหว่างรัฐและชาวบ้าน ทั้งหมดนี้ได้เกิดทั้งการปะทะ และปรับตัวของชาวบ้านภายใต้การพัฒนาสมัยใหม่ สะท้อนสู่การใช้พื้นที่ทางกายภาพของชุมชนอย่างมีนัยสำคัญของชุมชน (โดยที่บทความนี้จะสะท้อนปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลงของความหมาย และการใช้พื้นที่สาธารณะในชุมชนผ่านการวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร และข้อมูลจากการสำรวจ ในเชิงความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางกายภาพจากการพัฒนาที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต ในพื้นที่กรณีศึกษา ชุมชนทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง

⁵ สถาบันพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าทะเลน้อย, Ramsar site แห่งแรกของประเทศไทย, เข้าถึงเมื่อ 4 กุมภาพันธ์ 2552, เข้าถึงได้จาก <http://www.dnp.go.th/tln/ramsarsite.htm>.

ชุมชนทะเลน้อยและความเปลี่ยนแปลง

ชุมชนทะเลน้อยมีลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่มหนาแน่นริมฝั่งทะเลน้อย ชาวบ้านประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ทำนา และสานกระจูดเป็นหลัก มีวัดทะเลน้อยและวัดประดู่หอมเป็นศูนย์กลางชุมชน และการศึกษานี้ได้สะท้อนเหตุการณ์สำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและวิถีชีวิตของชุมชนทะเลน้อย แบ่งเป็น 4 ช่วง ดังนี้ ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2470 ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2470-2500 ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2500-2530 และช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2530-2553

ภาพที่ 1 ภาพถ่ายทางอากาศชุมชนทะเลน้อยประกอบการวิเคราะห์
ที่มา: กรมแผนที่ทหาร (2545) ร่วมกับ ข้อมูลการสำรวจโดยนักวิจัย (2552)

1) ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2470 ชุมชนทะเลน้อยมีความอุดมสมบูรณ์ และมีความหลากหลายในทรัพยากรธรรมชาติอย่างมาก ชาวบ้านประกอบอาชีพที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ เช่น ทำประมงพื้นบ้าน ทำนา และสานกระจูด ดำเนินชีวิตแบบยังชีพซึ่งเป็นไปอย่างเหมาะสมกับสภาพภูมิลักษณะที่เป็นชุมชนชายพรุ และชาวบ้านใช้การคมนาคมทางน้ำในทะเลสาบในการแลกเปลี่ยนผลผลิตโดยใช้ระบบเกล่อ ทั้งในชุมชนและระหว่างชุมชน และคนในชุมชนมีความผูกพันแนบแน่นกับวัด

2) ในช่วงปี พ.ศ. 2470-2500 รัฐต้องการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ได้ดำเนินการสร้างประตูน้ำและการชลประทาน เริ่มจากการปิดคลองปากระวะ อำเภอรอนด แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2497 การปิดกั้นน้ำเค็มไม่ให้ไหลเข้าสู่ในทะเลน้อยและทะเลสาบนั้นทำให้ระบบหมุนเวียนน้ำเสียไป และทำให้ทะเลสาบตื้นเขินอย่างต่อเนื่อง ความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตลดลง ในช่วงนั้น รัฐต้องการเปลี่ยนโครงสร้างการผลิตให้มีผลผลิตสูงขึ้น ทำให้ชาวบ้านต้องใช้เงินลงทุนทำเกษตรสูงขึ้นด้วย และมีการส่งเสริมให้ปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ทำสวนยางพารา⁶

3) ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2500-2530 ความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตลดลงซึ่งได้ส่งผลกระทบต่ออาชีพประมงพื้นบ้านโดยตรง และการเปลี่ยนแปลงของระบบน้ำได้ส่งผลกระทบต่อมาเป็นห่วงโซ่ เพราะเมื่อน้ำเปลี่ยน พืชพันธุ์เปลี่ยน คนเปลี่ยน ชุมชนเปลี่ยน สังคมก็เปลี่ยนตาม⁷ วิธีการผลิตขึ้นอยู่กับรัฐและตลาดทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกันของชุมชนโดยรอบทะเลสาบลดลง ในปี พ.ศ. 2500-2515 มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนทะเลน้อยมากขึ้นจากอำเภอรอนด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา และอำเภอลำปำ จังหวัดพัทลุง โดยเฉพาะด้านตะวันออก คือ ริมทะเลน้อย

⁶ ยงยุทธ ชูแว่น และคนอื่นๆ, บทสังเคราะห์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในมิติประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546), 25-29.

⁷ นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว, อนุทินทะเลสาบ (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, 2543), 77.

และถนนสายควนขนุน-ทะเลน้อย⁸ วัดได้ถูกลดบทบาทด้านการให้การศึกษา ลง โดยมีโรงเรียนเข้ามาแทนที่ เกิดค่านิยมส่งลูกหลานเข้าโรงเรียนเพื่อรับราชการ มีหน้ามีตาในสังคม และการสร้างถนนสายระโนด-สงขลา ในปี พ.ศ. 2516 และสะพานติณสูลานนท์ในปี พ.ศ. 2529 ก่อให้เกิดความนิยมในการใช้รถยนต์แทนเรือเมล์⁹ ถนนกลายเป็นตัวแทนของความทันสมัยที่เข้ามายังชุมชน ในยุคนี้อัตราการจราจรหนาแน่นในความหมายของพื้นที่สาธารณะหรือทรัพยากรส่วนรวมในอดีตเริ่มหายไป ผู้คนแสวงหากรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล รัฐก็เช่นกันในฐานะที่เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในพื้นที่สาธารณะ มีการประกาศเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย ในปี พ.ศ. 2518 ซึ่งถือเป็นความเปลี่ยนแปลงสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านต้องดิ้นรนทุกวิถีทางเพื่อความอยู่รอด เมื่อสูญเสียสิทธิการใช้ทะเลน้อยในฐานะพื้นที่สาธารณะอย่างเดิมโดยเฉพาะอาชีพประมงพื้นบ้าน อีกทั้งถนนทำให้ผู้คนภายนอกเข้ามาท่องเที่ยวมากขึ้น และทำให้ชาวบ้านมีอาชีพหลากหลายขึ้น ทั้งด้านการค้าและด้านบริการ แต่จากการศึกษาของยงยุทธ ชูแว่น ชี้ชัดว่า ระบบเครือข่ายในกลุ่มทะเลสาบสงขลายังดำรงอยู่ซึ่งเป็นจุดแข็งของชุมชนที่ยังคงสืบเนื่องมา แต่ก็จืดจางลงทุกที¹⁰

4) ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2530-2553 การตั้งบ้านเรือนมีความหนาแน่นมากขึ้นและขยายตัวไปทางทิศตะวันออกบริเวณริมทะเลน้อยและริมถนนสายหลัก เช่น ถนนสายหลักอำเภอควนขนุน-ทะเลน้อย และถนนเลียบทะเลน้อย มีบ้านเรือนซึ่งสร้างด้วยอิฐและปูนแบบถาวรเพิ่มขึ้นและหันหน้าสู่ทางเดินยกระดับและถนนมากขึ้น มีการถมที่ให้สูงจากปัญหาน้ำท่วม ในปี พ.ศ. 2533 กรมประมงได้กำหนดเขตสงวนรักษาพืชพันธุ์

⁸ ศิริจิต พุ่มหว่า และคนอื่นๆ, การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนชาวประมง (บริเวณ) ทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง (กรุงเทพฯ: ภาควิชาพัฒนาการเกษตร คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2544), 47-49.

⁹ สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, “ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชนรอบกลุ่มทะเลสาบสงขลา,” ใน รู้จักทักษิณ รวมบทความคัดสรรด้านทักษิณศึกษา, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, 2548), 213-214.

¹⁰ ยงยุทธ ชูแว่น และคนอื่นๆ, บทสังเคราะห์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาในมิติประวัติศาสตร์, 55-56.

สัตว์น้ำในทะเลน้อยชัดเจนขึ้น ทำให้เกิดการกระทบกระทั่งกันระหว่างรัฐและชาวบ้านมากขึ้น ในปี พ.ศ. 2540 รัฐมีมติเห็นชอบให้พื้นที่ทะเลน้อยเข้าร่วมเป็นภาคีสมาชิกอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ (ramsar convention) และประกาศให้ทะเลน้อยเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระหว่างประเทศ (ramsar site) ในปี พ.ศ. 2541 ทำให้ชาวบ้านปรับตัวในการทำมาหากินมากขึ้นโดยต้องทำอาชีพเสริมควบคู่ไปด้วย กอปรกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ทำให้อาชีพสานกระจูดเพื่อจำหน่ายทำกันมากอย่างเป็นลำเป็นสัน และมีการรวมกลุ่มอาชีพต่างๆ เช่น กลุ่มหัตถกรรมกระจูด กลุ่มประมงพื้นบ้าน และชาวบ้านกลุ่มเกษตรทางเลือก และยังพบว่า ชาวบ้านมักตากปลา เคย อุปรณ์ทำประมง และกระจูดทั่วไปทั้งหน้าบ้าน ใต้ถุนบ้าน บนทางเดินในหมู่บ้าน ริมนน และริมฝั่งทะเล ตามแต่จะมีพื้นที่ว่าง ถึงแม้กาลเวลาจะเปลี่ยนไปคนทะเลน้อยยังคงความสัมพันธ์ของ “เกลือ” และในปัจจุบันได้ขยายบทบาทเป็นเครือข่ายอาชีพและความสัมพันธ์ในชุมชนที่สะท้อนความสามัคคี เช่น การขุดลอกคูคลอง การสร้างศาลาสำหรับพบปะพูดคุยและนั่งเล่น โดยเฉพาะศาลาริมทะเลน้อยอันมีนัยยะถึงความผูกพันกับทะเลน้อย ขณะเดียวกันวัดยังคงบทบาทความเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนที่เกี่ยวข้องในวิถีชีวิตชาวบ้านตอบสนองด้านจิตใจและเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในสังคมและเครือญาติ โดยเฉพาะงานบุญเดือนสิบ

ว่าด้วยพื้นที่และพื้นที่สาธารณะ

จากการศึกษาเรื่องพื้นที่ (space) พบว่า พื้นที่เสมือนที่ว่าง (void) อันไพศาล ไร้ขอบเขต โดยมีวัตถุอ้างอิงขอบเขต¹¹ แนวคิดเดิมของพื้นที่มาจากคำว่า Raum ในภาษาเยอรมัน ซึ่งแสดงระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในการรับรู้ขอบเขตพื้นที่ด้วยสัญชาตญาณ ความสัมพันธ์นั้นรวมไปถึงการรับรู้ตำแหน่ง ทิศทาง ลำดับ และระเบียบของสิ่งต่างๆ ไม่ว่าสิ่งนั้น

¹¹ Descartes อ้างถึงใน ปียลดา ทวีปริงส์ และดาวิซี บุญธรรม, “a space/ place dialogue,” ภาษา 8, 9 (2548): 90.

จะเป็นวัตถุหรือปรากฏการณ์ และพื้นที่ไม่ได้เป็นสิ่งที่มีความหมายในตนเอง หรือมีองค์ประกอบครบถ้วนในตนเอง แต่เป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับวัตถุ และสิ่งที่สำคัญที่สุด คือ มนุษย์และการเคลื่อนไหว¹² ต่อมาพื้นที่ถูกแทนที่ด้วยคำว่าถิ่นที่ (place) อันประกอบด้วยตัวตน ความสัมพันธ์ และประวัติศาสตร์ พื้นที่ก็สร้างโอกาสให้เกิดถิ่นที่แต่ไม่มีคุณค่าในตัวเองดังเช่นถิ่นที่¹³ โดยถิ่นที่เป็นผลรวมของที่ว่างกับบุคลิก หรือลักษณะพิเศษเฉพาะตัวที่สัมผัสได้แสดงความผูกพันทางใจบางประการ¹⁴ บทความนี้นำเสนอมุมมองถิ่นที่ในฐานะผลผลิตของสังคมหรือเป็นพื้นที่ธรรมดาในชีวิตประจำวันของชาวบ้านเชิงกระบวนการผลิต/สร้างพื้นที่ ซึ่งมีนัยสำคัญแต่กลับไม่ถูกพูดถึงมากนัก พื้นที่เป็นโครงสร้างทางสังคมที่สะท้อนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และมีประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน แต่มีบางสิ่งแฝงอยู่ โดยเฉพาะอำนาจรัฐ ซึ่งรัฐต้องการจัดระเบียบพื้นที่ด้วยการสร้างความบริสุทธิ์น่ายกย่องหรือให้คุณค่ากับพื้นที่ด้วยการระบุ/กำหนดบทบาท/หน้าที่เฉพาะเจาะจงลงไปในพื้นที่นั้นเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการล่วงล้ำ เช่น พื้นที่สาธารณะกับพื้นที่ส่วนบุคคล เมืองกับชนบท เป็นต้น ปัจจุบันมีการแยกย่อยพื้นที่สาธารณะเฉพาะเจาะจงมากขึ้น เช่น โรงพยาบาล ลูก โรงเรียน เป็นต้น¹⁵ และการตีเส้นแบ่งนั้นยังทำให้เกิดปัญหาการช่วงชิงความหมายของพื้นที่อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะบริบทสังคมไทย “ไม่เป็นไร” หรือ “อะไรก็ได้” จะกำหนดขอบเขตพื้นที่อย่างไร

¹² ดันข้าว ปาณินท์, “ที่ว่างที่ไม่ว่าง ความหมายของ space,” *อาษา* 8, 9 (2548): 78-81.

¹³ Auge' Mark, *Non-lieux, Introduction à l'anthropologie de la modernité*, Seuil, 1992 อ้างถึงใน ปิยลดา ทวีปรั้งสีพร และดาวิณี บุญธรรม, “a space/ place dialogue,” *อาษา* 8, 9 (2548): 93.

¹⁴ Norberg-Schulz อ้างถึงใน หม่อมหลวงปิยลดา เทวกุล ทวีปรั้งสีพร, *คำ ความคิด สถาปัตยกรรม ว่าด้วยทฤษฎีสถาปัตยกรรมในโลกโพสต์โมเดิร์น* (กรุงเทพฯ: ลายเส้น, 2554), 90.

¹⁵ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, *วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2549), 163-192.

ความเป็นอื่นของพื้นที่ในบริบทท้องถิ่นไทย

ในทัศนะสังคมตะวันตกได้อธิบายพื้นที่ที่ไม่อาจนิยามความหมายตายตัวว่า เป็นพื้นที่พิเศษ (heterotopias) เชื่อมโยงอุดมคติกับพื้นที่จริง ดังที่ Foucault เรียกว่า เป็นพื้นที่แบบอื่น (other spaces)¹⁶ และพื้นที่สาธารณะของชุมชนท้องถิ่นเป็นพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงความหมายตามกิจกรรมและช่วงเวลา ซึ่งมีนัยยะของความหมายที่ซ้อนทับกัน แต่ไม่อาจนำไปใช้โดยตรงในบริบทของพื้นที่เนื่องจากชุมชนท้องถิ่นไทยมีน้ำหนักของกาลและเทศะมากกว่าเป็นเพียงถิ่นที่ และมีลักษณะเป็น “ปรากฏการณ์” มากกว่า¹⁷ ต้องเข้าใจโลกทัศน์ของคนไทยซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่คิดถึงพื้นที่และเวลาที่มีส่วนกำหนดพฤติกรรมและท่าทีของคนไทยต่อสิ่งต่างๆ อาจโดยไม่รู้สึกรู้สีกตัวและยังคงมีร่องรอยปรากฏอยู่ เช่น อากัปกิริยาการถือหัว การแต่งกาย เป็นต้น¹⁸ วัฒนธรรมไทยไม่นิยมนำแนวคิดนามธรรมมาอธิบายสิ่งต่างๆ อย่างตรงไปตรงมา ดังเช่นวัฒนธรรมตะวันตก แต่ใช้การอธิบายความหมายเชิงนามธรรมโดยผ่านสัญลักษณ์ พิธีกรรม และการปฏิบัติ¹⁹ อันเป็นข้อคำนึงสำคัญในการทำความเข้าใจบริบทเฉพาะในแต่ละถิ่นที่ตามวิถีชีวิตของผู้คนสภาพแวดล้อม และสังคมวัฒนธรรม

พื้นที่สาธารณะในโครงสร้างชุมชนในอดีต: ชุมชนทะเลน้อย

การตั้งถิ่นฐานในอดีตมีองค์ประกอบที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและสังคมวัฒนธรรมในถิ่นนั้น ศรีศักร วัลลิโภดม อธิบายว่า ชุมชน “บ้าน” ในสังคมไทยจำเป็นต้องมองจากการรวมตัวกันทางสังคมและวัฒนธรรมจาก

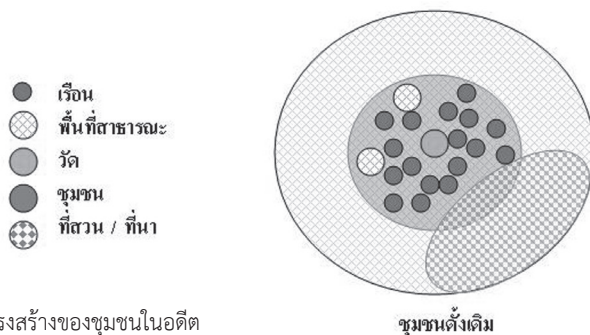
¹⁶ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷ ปียลดา ทวีปรัชนีพร และดาวิณี บุญธรรม, “a space/ place dialogue,” อาษา 8, 9 (2548): 89-95.

¹⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “พื้นที่ในคติไทย,” ใน ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ ผ้าขาวม้า, ผ้าขื่น, กางเกงใน และ ฯลฯ ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพสาระ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), 130-149.

¹⁹ ไชศรี ภัคดิ์สุขเจริญ, “อะอะอะไรก็สเปส,” อาษา 8, 9 (2548): 68-72.

ภายใน นอกจากการมีพื้นที่ในการสร้างเรือนซึ่งเป็นพื้นที่อยู่อาศัย ไร่นา ซึ่งเป็นพื้นที่ทำกินที่เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลและครอบครัวแล้ว ยังมีพื้นที่สาธารณะสำหรับคนในชุมชนต่างๆ เป็นเจ้าของและใช้ประโยชน์ร่วมกัน พื้นที่สาธารณะมีทั้งพื้นที่ธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ คลอง บึง ป่าเขา และพื้นที่ทางวัฒนธรรมได้แก่ วัด ตลาด บ่อน้ำ ศาลา²⁰ ซึ่งนักวิจัยได้ตีความออกมาเป็นแผนภาพโครงสร้างของชุมชนในอดีต

ภาพที่ 2 โครงสร้างของชุมชนในอดีต

ชุมชนดั้งเดิม

ความสัมพันธ์ระหว่างกันขององค์ประกอบของชุมชนในอดีต สะท้อนวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของชาวบ้านซึ่งผูกพันในถิ่นที่ และมองในมิติทางสังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตควบคู่กับลักษณะทางกายภาพ และอธิบายผ่านชุมชนทะเลน้อยสามารถแยกอธิบาย ดังนี้

วัด-ชุมชน หากพิจารณาความเชื่อมโยงระหว่างวัดและชุมชนในระบบการวิเคราะห์แบบแนวแกน วัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนและเชื่อมโยงองค์ประกอบอื่นของชุมชนเข้าด้วยกัน ทั้งทางแนวตั้งและแนวนราบ ความสัมพันธ์ทางแนวตั้งนั้น วัดซึ่งเป็นสถาบันทางพุทธศาสนา ทำหน้าที่กล่อมเกลাজิตใจทางด้านความคิด ความเชื่อภายในให้ผู้คนรักความสงบ รักถิ่นฐานบ้านเกิด รักษาสภาพแวดล้อม และพอใจในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ส่วนความสัมพันธ์ทางแนวนราบ วัดทำหน้าที่ทางสังคมทั้งในรูปแบบ

²⁰ ศรีศักร วัลลิโภดม, พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2554), 207-208.

เชิง “พิธีกรรม” และ “พื้นที่สาธารณะ”²¹ ในเชิงพิธีกรรม วัดช่วยสร้างความ เป็นพวกพ้องเดียวกัน วัดทำหน้าที่เชื่อมโยงผู้คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ “บรรพบุรุษ”

ในชุมชนทะเลน้อย วัดทำหน้าที่เชื่อมโยงสายใยเครือญาติ เช่น งาน บุญเดือนสิบ ที่จัดที่วัด และวัดมักมีชื่อเดียวกับชุมชน เช่น วัดทะเลน้อย ขณะเดียวกันวัดก็เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนโดยเป็นสัญลักษณ์แห่ง ความศรัทธาของชุมชนและชุมชนอื่นในท้องถิ่นเดียวกัน วัดยังช่วยสร้าง ความสามัคคีผ่านประเพณีซึ่งมักกระทำที่วัด และวัดทำหน้าที่เป็นพื้นที่ สาธารณะประโยชน์ในการทำกิจกรรมของชุมชน เช่น การประชุม การจัด งานรื่นเริง งานศพ และใช้เป็นสถานศึกษา อีกทั้งในวัดมักมีบ่อน้ำและศาลา เอื้อเพื่อคนในชุมชน

พื้นที่ทำกิน-วัด-พื้นที่สาธารณะ (สภาพแวดล้อมธรรมชาติ) พื้นที่ สาธารณะครอบคลุมความหมายทั้งพื้นที่ธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ คลอง บึง ป่าเขา และพื้นที่ทางวัฒนธรรมได้แก่ วัด ตลาด บ่อน้ำ ศาลา สำหรับคนใน ชุมชนที่เป็นเจ้าของ และใช้ประโยชน์ร่วมกันในฐานะเป็นพื้นที่สาธารณะ ความสัมพันธ์ของวัดกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติในสมัยก่อนนั้น พบว่า เป็น ลักษณะนามธรรม วัดในฐานะสถาบันทางพุทธศาสนาทำหน้าที่กล่อมเกล่า จิตใจให้มีความเอื้อเฟื้อ แบ่งปันในการทำมาหากิน

การอยู่ร่วมกันของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา และทะเลน้อยมีการ แบ่งปันทรัพยากรน้ำอย่างเกื้อกูล ซึ่งจัดสรรโดยระบบนิเวศน้ำตามฤดูกาล ซึ่งขวนารณะโนจะอาศัยน้ำจัดสำหรับใช้ทำนา ส่วนชาวประมงทะเลน้อย จะได้ประโยชน์จากน้ำกร่อยในผืนน้ำเดียวกัน และชาวบ้านใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรน้ำที่อุดมสมบูรณ์เพียงเพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้องเท่านั้น ล้อม เฟ็งแก้ว กล่าวถึงความ เป็นเกลือกกันของคนทะเลน้อยและคนควนขนุนว่า มักแลกข้าวแลกปลากัน โดยในช่วงเดือนสิบสองถึงเดือนอ้ายคนทะเลน้อย

²¹ สมคิด จิระทัศนกุล, โชติมา จตุวงศ์ และชาญวิทย์ สรรพศิริ, รูปแบบทางสถาปัตยกรรม ของวัดในพระพุทธศาสนาในชุมชนท้องถิ่น (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัย ศิลปากร, 2548), 1.

จะเอาปลาพรมมาแลกข้าวในฤดูน้ำหลาก และจะเอาเสื้อกระจงมาแลกข้าวในช่วงฤดูแล้ง²² และจำปา หมื่นหนู เล่าว่า “เมื่อก่อนปลาชุม ชาวบ้านจะมาสุมวง²³กัน ได้ปลาเยอะมาก”²⁴ “ทำแต่ที่พอกิน” อันเป็นแนวคิดสำคัญในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมธรรมชาติ อีกทั้งแนวคิดทางพุทธศาสนายังช่วยให้ชาวบ้านยอมรับการเป็นส่วนหนึ่งและอยู่ร่วมกับธรรมชาติ

ชุมชน-เรือน ทางด้านสังคม ในชุมชนทะเลน้อย พบว่า ความสัมพันธ์ของชาวบ้านเป็นไปในลักษณะเกลอที่ช่วยเหลือแบ่งปัน ไม่มีขอบเขตทางกายภาพของบริเวณบ้าน หรือรั้ว ระหว่างกันซึ่งแสดงความเป็นพวกพ้องเดียวกัน และชาวบ้านได้ใช้พื้นที่ระหว่างเรือนร่วมกัน เช่น ตากปลา ตากเครื่องมือประมง เกิดเป็นที่สาธารณะระหว่างเรือนที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน

ดังที่กล่าวมาจะเห็นว่า โครงสร้างของชุมชนในอดีตมีองค์ประกอบไม่มาก แต่ละองค์ประกอบมีความสัมพันธ์กันทั้งมิติรูปธรรม (ลักษณะทางกายภาพ) และนามธรรม (ความคิดความเชื่อ) มีลักษณะการคาบเกี่ยว เชื่อมโยง และมีความคลุมเครือของขอบเขตระหว่างกันขององค์ประกอบ ตั้งแต่วัด-พื้นที่สาธารณะ (สภาพแวดล้อมธรรมชาติ)-พื้นที่ทำกิน-ชุมชน-เรือน ซึ่งต้องมองอย่างเชื่อมโยงและแยกแยะ สมัยก่อนคนมองโลกในลักษณะที่เป็นองค์รวม ไม่มีการแบ่งแยกโลกทางวัตถุกับโลกทางธรรมและจิตวิญญาณ²⁵ จากการศึกษาชุมชนทะเลน้อยสะท้อนภาพลักษณะการใช้พื้นที่ของชุมชนชนบทไทยที่ไม่มีขอบเขตชัดเจน มีลักษณะซ้อนทับกันของความสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับบ้าน บ้านกับที่สวน ที่นา และบ้านกับคลองในการคมนาคม ซึ่งสะท้อนชีวิตและความเป็นชุมชนละแวกบ้านที่มีความอบอุ่น และความ

²² สัมภาษณ์ ล้อม เพ็งแก้ว อ้างถึงใน นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว, *อนุทินทะเลสาบ* (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, 2543), 215.

²³ สุมวง หมายถึง การลงแขก ร่วมมือร่วมใจกัน ซึ่งแสดงความรู้รักพ้อง

²⁴ สัมภาษณ์ จำปา หมื่นหนู, ชาวบ้านในหมู่ที่ 1 ตำบลนางตุง อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง, 8 มกราคม 2552.

²⁵ ศรีสักร วัลลิโภดม, *พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย*, 204.

ผูกพันทางจิตใจ²⁶

การศึกษาชุมชนทะเลน้อยสะท้อนภาพชุมชนภาคใต้ในอดีตสัมพันธ์กันในลักษณะเครือข่ายการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน โดยการใช้ทรัพยากรในสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่ชุมชนตั้งอยู่ร่วมกันในฐานะพื้นที่สาธารณะ และสภาพแวดล้อมที่ตั้งในแต่ละชุมชนนั้นก็มีความแตกต่างกัน ทำให้มีการประกอบอาชีพแตกต่างกัน และเกิดเป็นความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนขึ้น และเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่พึ่งพากันใน “ระบบเกลอน้ำใจ” พื้นที่ทะเลน้อยและทะเลสาบสงขลาเป็นทั้งพื้นที่สาธารณะในการทำมาหากินและเป็นทางสัญจรในการแลกเปลี่ยนไปพร้อมกัน

ภาพที่ 3 ตลาดนัด
ริมถนนเลียบทะเลน้อย

ภาพที่ 4
ศาลาริมทะเลน้อย

²⁶ Cuttaleeya Noparatnaraporn, “Transforming ‘unbounded’ nature: the evolution of a Thai cultural landscape,” *Ranaeang* 4 (2004): 204-215.

ก

ข

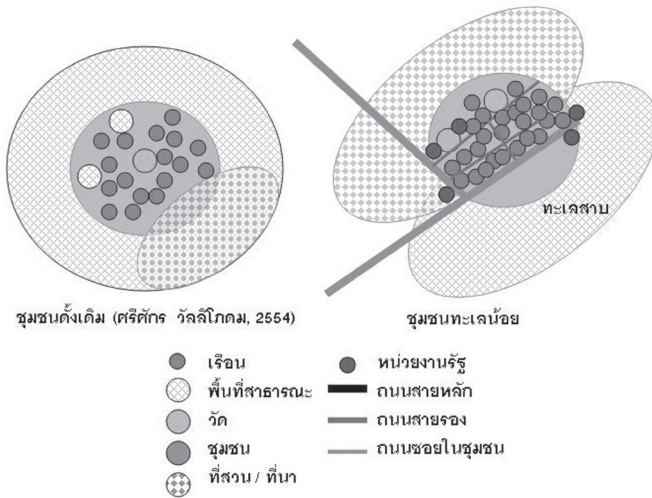
ค

ง

ภาพที่ 5 ก) รถเข็นดัดแปลง ข) และ ค) การตากผลิตภัณฑ์กระจุบนทางเดินยกระดับและถนน
ในชุมชน ง) ศาลาวดกระจุในชุมชน

ความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่สาธารณะในโครงสร้างชุมชนปัจจุบัน

ภาพที่ 6 การเปรียบเทียบองค์ประกอบของชุมชนในอดีตกับชุมชนทะเลน้อยในปัจจุบัน

1. ผลจากการพัฒนาที่กระทบความเป็นพื้นที่สาธารณะในชุมชน

ความเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน พบว่า ชุมชนทะเลน้อยมีองค์ประกอบของชุมชนเพิ่มจากในอดีต คือ หน่วยงานของรัฐ ถนน และร้านค้า องค์ประกอบใหม่ที่เพิ่มมานี้ ยังมีความหมายอื่นต่อชุมชนแฝงอยู่ เกิดการเปลี่ยนแปลงความหมายและการใช้พื้นที่วัด พื้นที่ทะเลน้อย และพื้นที่ถนน ในฐานะพื้นที่สาธารณะ ดังนี้

วัด ความสำคัญของวัดเดิมกับชุมชนยังคงแน่นแฟ้นอยู่ทั้งในรูปธรรมและนามธรรม วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนตั้งแต่อดีต ทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมจิตใจ และเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชน ในอดีตชุมชนทะเลน้อยมีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นรอบๆ วัด และมีการตัดถนนขนาดเล็กเชื่อมโยงวัดและชุมชน ต่อมาหน่วยงานของรัฐที่เกิดที่หลังมักสร้างอยู่ใกล้วัดทะเลน้อย เช่น โรงเรียน และอนามัย เพื่ออาศัยวัดในการเชื่อมโยงกิจกรรมระหว่างชุมชนและองค์ประกอบใหม่ รวมถึงอาศัยวัดในการเข้าถึงชุมชน และทำให้วัดค่อยๆ ลดบทบาทลง แต่สิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลง คือ ความเป็นพื้นที่สาธารณะ

ของวัดต่อชุมชนในการทำกิจกรรมต่างๆ ทั้งในชีวิตประจำวัน งานประเพณี และกิจกรรมทางสังคม

ทะเลน้อย ในฐานะพื้นที่สาธารณะ (สภาพแวดล้อมธรรมชาติ) มีรัฐเป็นเจ้าของ โดยถูกทำให้มีหน้าที่และมีขอบเขตแน่ชัด แสดงถึงอำนาจผ่านการพัฒนาตามแนวคิดทางสังคมเกี่ยวกับพื้นที่ที่ต้องจัดระเบียบ โดยเฉพาะการจัดการทรัพยากรน้ำผ่านการสร้างระบบชลประทาน และการอนุรักษ์ ทำให้พื้นที่สาธารณะ (สภาพแวดล้อมธรรมชาติ) อย่างในอดีตไม่มีอีกต่อไป ทุกสิ่งล้วนเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐตามกฎหมาย และการกำหนดขอบเขตพื้นที่ทำกินและพื้นที่สาธารณะ (สภาพแวดล้อมธรรมชาติ) อย่างชัดเจนตามนโยบายในกรอบมุมมองแบบแยกส่วนในฐานะที่ทะเลน้อยเป็นพื้นที่อนุรักษ์และเป็นทรัพยากรของรัฐ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชาวบ้านอย่างมาก จากที่เคยเป็นพื้นที่สาธารณะที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เป็นพื้นที่ทำกิน และเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนทางสังคมวัฒนธรรมระหว่างชุมชน (เช่น แลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตร เทคนิควิธีการก่อสร้างเรือน และวัสดุก่อสร้าง เป็นต้น) ทะเลน้อยในความหมายของการเป็นพื้นที่สาธารณะในอดีตได้เปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิง

ถนน ได้แสดงตนในความหมายอื่นมากกว่าเป็นเพียงเส้นทางสัญจร ดังนี้

1) ถนน แสดงตนเป็นขอบเขตแบ่งแยกชุมชน นอกจากถนนจะทำหน้าที่ด้านการคมนาคมเข้าถึงชุมชนแล้ว ยังเป็นแนวเขตแบ่งแยกชุมชนและทะเลน้อยด้วย ชุมชนเดิมตั้งถิ่นฐานหนาแน่นริมทะเลน้อย แต่ถนนเลียบทะเลน้อยที่สร้างภายหลังได้เป็นสิ่งแบ่งแยกชุมชนและทะเลน้อยออกจากกัน โดยมีส่วนราชการตั้งอยู่ต้นและปลายถนนในตำแหน่งที่ควบคุมดูแลชุมชนและทะเลน้อย ซึ่งส่งผลกับวิถีชีวิตชาวบ้าน ขณะเดียวกันก็ส่งผลเปลี่ยนแปลงลักษณะกายภาพของชุมชนด้วย มีการตั้งบ้านเรือนหนาแน่นริมถนนแทนและทิศทางบ้านเรือนก็ปรับเปลี่ยนให้มีความสำคัญกับถนนมากขึ้น

2) ถนน แสดงตนเป็นตัวแทนของความทันสมัยใหม่ นำพาสิ่งอำนวยความสะดวก และสาธารณูปโภคเข้ามาในชุมชน ส่งผลต่อค่านิยมของ

ชาวบ้าน นิยมความสะดวกสบาย รวดเร็ว ใ้ห้มากขึ้น และขณะเดียวกัน ก็ส่งผลกับลักษณะกายภาพของชุมชน การใช้สอยพื้นที่ในเรือนจากวิถีชีวิต เดิมเปลี่ยนไป และการเข้ามาของวัสดุก่อสร้างในระบบอุตสาหกรรมทดแทน วัสดุธรรมชาติในท้องถิ่น และนำพาคนต่างถิ่นและนักท่องเที่ยวเข้าสู่ชุมชน ทะเลน้อยสะดวกขึ้น ทำให้กิจกรรมในชุมชนและลักษณะกายภาพของชุมชน เปลี่ยนไป เช่น ร้านค้า ที่จอดรถ จุดบริการเรือท่องเที่ยว เป็นต้น

3) ถนน เป็นที่ที่ตั้งหน่วยงานราชการและทำหน้าที่ควบคุมดูแลชุมชน ชุมชนทะเลน้อยมีส่วนราชการตั้งอยู่ใกล้วัดและทะเลน้อย มีถนน ที่ปรับปรุงใหม่เชื่อมโยงต่อเนื่องระหว่างกัน และถนนก็เป็นเครื่องมือรัฐใน การควบคุมดูแลชุมชนและทะเลน้อย ปลายถนนเลียบริมทะเลน้อยเป็นที่ตั้ง ของสถานีพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าทะเลน้อย ที่ทำการอุทยาน นกน้ำทะเลน้อย และที่ตั้งองค์การบริหารส่วนตำบลทะเลน้อย เพื่อควบคุม ดูแลชาวบ้านและทะเลน้อย

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ชี้ให้เห็นว่า สมัยที่ยังทำเกษตรกรรมทั้งหมู่บ้าน ผู้คน ทำงานอย่างเดียวกันในฤดูกาลเดียวกัน จึงดำเนินชีวิตด้วยนาฬิกาเรือน เดียวกัน...เพราะสูญเสียพื้นที่ทางสังคมแบบเก่าไปเป็นอันมาก ทุกวันนี้จึง ขาดแคลนพื้นที่ในหมู่บ้านชานเมือง...คนมันหิวพื้นที่...ผมคิดว่าเลิกทำถนน อ้อมเมืองเสียดีกว่า แต่เอาเงินมาสร้างลานหรือพื้นที่ให้ชาวบ้านได้ใช้จะเป็น ประโยชน์กว่า²⁷

2. การปรับตัวของชาวบ้านสร้างพื้นที่สาธารณะในความหมายใหม่

ปัจจุบันชาวบ้านปรับตัวด้านการทำมาหากินและใช้พื้นที่สาธารณะใน ความหมายใหม่ตามกิจกรรมในชีวิตที่เปลี่ยนไป เรามักพบเห็นชาวบ้านตาก ข้าว ข้าวโพด กระจูด ปลา หรือ ผลิตภัณฑ์อื่นๆ บนหรือริมถนนสายชนบท ทัวไปจนชินตา เราต้องชะลอรถและขับอย่างระมัดระวังในฐานะคนนอก แต่ สังเกตว่า ชาวบ้านเข้าใจใช้ประโยชน์จากแสงแดดทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

²⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “พื้นที่ในหมู่บ้าน,” ใน ความยุ่งของการอยู่ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548), 52-57.

ด้วยคุณสมบัติการกักเก็บความร้อนของพื้นถนนช่วยให้ผลผลิตดังกล่าวแห้งไว ในขณะที่เดียวกันก็พบว่า ถนนในยามที่คลายความร้อนลงแล้ว กลับกลายเป็นพื้นที่พบบะปูดคุดของคอนในชุมชน และชาวบ้านมักสร้างศาลาไว้นั่งเล่นและเฝ้าอาหารต่อคนเดินทาง หรือเป็นตลาดนัดในบางวัน เป็นสนามวิ่งเล่นของเด็กๆ และในโอกาสสำคัญบางครั้งก็มักกั้นถนนเพื่อวางเต็นท์จัดงานประเพณี เช่น งานแต่งงาน และงานศพ เป็นต้น เป็นการขยายอาณาเขตของพื้นที่ส่วนตัวเข้าไปในพื้นที่สาธารณะ ชุมชนทะเลน้อยก็เช่นกัน ได้สร้างพื้นที่พิเศษในบริเวณถนนและทางเดินยกระดับในชุมชนอย่างน่าสนใจ ชาวบ้านทะเลน้อยได้ใช้ถนนและทางเดินยกระดับในกิจกรรมหลากหลาย และมีการซ้อนทับของกิจกรรมซึ่งเป็นของกลุ่มคนกลุ่มเดียวกัน เช่น ทางเดินยกระดับในชุมชน กว้างไม่เกิน 1.50 เมตร นอกจากจะใช้สัญจรแล้ว ผู้คนก็ใช้ตากกระจุต เด็กๆ วิ่งใช้วิ่งเล่นบ้าง บริเวณข้างทางก็ต่อยื่นพื้นที่ออกไปตากปลา ตากเคย ปลูกไม้กระถางบ้าง และพบที่สาธารณะในความหมายใหม่ตามและรถเข็นที่ดัดแปลงสำหรับเส้นทางแคบๆ นี้ เพื่อเข้าไปขายสินค้าในชุมชนด้านใน และมีการใช้พื้นที่ริมทะเลน้อย ซึ่งมีไม่มากและพื้นที่ถนนเลียบทะเลน้อยเป็นตลาดนัด มีการสร้างศาลานั่งเล่นและพบปะสังสรรค์กัน และมีการกั้นพื้นที่ชั่วคราวสำหรับเลี้ยงปลาในทะเลสาบ ซึ่งชุมชนได้ปรับตัวโดยพยายามใช้ชีวิตแบบเดิมคู่ขนานไปด้วย กอปรกับการรวมกลุ่มอาชีพผลิตภัณฑ์จักสานกระจุตได้รับการส่งเสริมจากรัฐ และมีรายได้จากการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นภาพลักษณ์ใหม่ที่รัฐพยายามสร้างให้กับชุมชนอย่างชัดเจนขึ้น ส่งผลมายังการใช้พื้นที่ในชุมชนอย่างมาก ตั้งแต่ระดับในเรือนและโดยรอบเรือน ออกมาจนถึงพื้นที่ทางเดินยกระดับในชุมชนและถนนในชุมชน ในการประกอบอาชีพสานกระจุต และรัฐได้สร้างศาลาสำหรับบวศกระจุตกระจายไปตามหมู่บ้านต่างๆ ทั่วไป ซึ่งเป็นองค์ประกอบใหม่และสะท้อนภาพลักษณ์ใหม่ของชุมชน

ลักษณะการใช้พื้นที่บริเวณถนนของชาวบ้านได้ปรากฏความหลากหลาย ซ้อนทับ และซับซ้อน โดยชาวบ้านเข้าใจบริบทของกาลและเทศะ มีความเฝ้าอาหาร สะท้อนสายสัมพันธ์เครือญาติ และความรู้สึกร่วมกันของ

ความเป็นชุมชนเดียวกัน ดังเช่นสังคมในอดีตเดิม ทำให้การใช้งานพื้นที่สาธารณะนี้มีความราบรื่นและประสานกับบริบทใหม่ได้ ซึ่งชาวบ้านมองเห็นสาธารณะในชุมชนเป็นพื้นที่สาธารณะมากกว่าเป็นเพียงเส้นทางสัญจรหรือใช้ในความหมาย “อื่น” แตกต่างจากมุมมองของรัฐที่ใช้ถนนเป็นสื่อ นำความเจริญ หรือ นำการพัฒนาสู่ชุมชนหรือชนบท

สรุป

การพัฒนาส่งผลกระทบต่อชาวบ้านด้านการทำมาหากิน และลักษณะทางกายภาพ โดยเฉพาะในชุมชนทะเลน้อย ความเป็นพื้นที่สาธารณะได้มีการเปลี่ยนแปลงความหมายและการใช้งานใหม่ที่ส่งผลกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างชุมชนเดิม มีการเพิ่มเข้ามาขององค์ประกอบใหม่ ได้แก่ หน่วยงานรัฐ ร้านค้า และถนน ทำให้ลักษณะการตั้งถิ่นฐานความเป็นชุมชนริมทะเลสาบเดิมจืดจางลง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ถนน” เข้ามาแทนที่การคมนาคมในทะเลสาบเดิม ทำให้ปัจจุบันทะเลสาบเป็นเพียงทรัพยากรและกลายเป็นพื้นที่อนุรักษ์ในความหมายของรัฐ ความเป็นพื้นที่สาธารณะเดิมลดลงจนเกือบกลายเป็นเพียงสัญลักษณ์ และถนนได้แสดงตนเป็นตัวแทนของการแบ่งแยกชุมชน เป็นตัวแทนของความทันสมัย และเป็นตัวแทนของหน่วยราชการที่ควบคุมดูแลชุมชน แต่อย่างไรก็ตามความหมายของพื้นที่แบบเดิมไม่ได้ถูกแทนที่ด้วยสิ่งใหม่ทั้งหมด หากแต่เพิ่มเติมเข้าไปในโครงสร้างชุมชน ความสำคัญของวัดกับชุมชนยังคงอยู่ วัดยังเป็นพื้นที่สาธารณะแบบเดิมของชุมชน และชาวบ้านปรับตัวในวิถีชีวิตมีการใช้ถนนในฐานะพื้นที่สาธารณะอย่างหลากหลาย การคาบเกี่ยว ซ้อนทับ และมีความคลุมเครือของขอบเขตพื้นที่ ระหว่างพื้นที่ส่วนบุคคลและพื้นที่สาธารณะ ซึ่งการใช้งานพื้นที่จะขึ้นอยู่กับกาลเทศะในบริบททางสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่น และสะท้อนความเอื้ออาทร ระบบเครือญาติ (ทางสายเลือดและเกลอน้ำใจ ความเป็นพวกพ้อง) ที่เข้มแข็ง และความรู้สึกร่วมของความเป็นคนท้องถิ่นเดียวกันสูง

ไชศรี ภักดีสุขเจริญ. “อะอะอะไรก็สเปส.” *อาษา* 8, 9, 2548.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. *จากประวัติศาสตร์หมู่บ้านสู่ทฤษฎีสองระบบ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สถาบันราชภัฏสุรินทร์, 2548.

_____. *บ้านกับเมือง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. *วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2549.

ตันข้าว ปาณินท์. “ที่ว่างที่ไม่ว่าง ความหมายของ space.” *อาษา* 8, 9, 2548.

นฤทธิ์ ดวงสุวรรณ. *คนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ชีวิตที่อยู่ท่ามกลางกระแสความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*. สงขลา: โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้, 2545.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “พื้นที่ในคดีไทย.” ใน *ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ ผ้าขาวม้า, ผ้าขึ้น, กางเกงใน และ ฯลฯ ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพสาระ*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.

_____. “พื้นที่ในหมู่บ้าน.” ใน *ความยุ่งของการอยู่*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.

นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว. *อนุนิเทศเลสาบ*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, 2543.

ปิยลดา ทวีปรัชนีพร และดาวิณี บุญธรรม. “a space/ place dialogue.” *อาษา* 8, 9, 2548.

ยงยุทธ ชูแว่น และคนอื่นๆ. *บทสังเคราะห์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ในมิติประวัติศาสตร์*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.

ศรีศักร วัลลิโภดม. *พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2554.

ศิริจิต พุ่มหว่า และคนอื่นๆ. *การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนชาวประมง (บริเวณ) ทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาพัฒนาการเกษตร คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2544.

สมคิด จิระทัศนกุล, โชติมา จตุวงศ์ และชาญวิทย์ สรรพศิริ. *รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาในชุมชนท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

สุวิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา,” ใน *รู้จักทักษิณ รวมบทความคัดสรรด้านทักษิณศึกษา*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, 2548.

Auge' Mark. *Non-lieux. Introduction unanthropologie de la modernité*. Seuil. 1992
อ้างถึงใน ปิยลดา ทวีปรัชนีพร และดาวิณี บุญธรรม. “a space/ place dialogue.”
อาษา 8, 9, 2548.

Cuttaleeya Noparatnaraporn. “Transforming ‘unbounded’ nature: the evolution of a Thai cultural landscape.” *Ranaeang* 4. n.p., 2004.

Descartes. อ้างถึงใน ปียลดา ทวีปรังสี และดาวิซี บุญธรรม. “a space/ place dialogue.”
ภาษา 8, 9, 2548.

Norberg-Schulz. อ้างถึงใน หม่อมหลวงปียลดา เทวกุล ทวีปรังสีพร. คำ ความคิด
สถาปัตยกรรม ว่าด้วยทฤษฎีสถาปัตยกรรมในโลกโพสต์โมเดิร์น. กรุงเทพฯ: ลายเส้น,
2554.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

สถานีนพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าทะเลน้อย. Ramsar site แห่งแรกของประเทศไทย,
เข้าถึงเมื่อ 4 กุมภาพันธ์ 2552, เข้าถึงได้จาก [http://www.dnp.go.th/tln/ramsarsite.
htm](http://www.dnp.go.th/tln/ramsarsite.htm).

สัมภาษณ์

สัมภาษณ์ จำปา หมิ่นหนู. ชาวบ้านในหมู่ที่ 1 ตำบลพนางตุง อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง.
8 มกราคม 2552.

สัมภาษณ์ ล้อม เพ็งแก้ว. อ้างถึงใน นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว. อนุทินทะเลสาบ. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ,
2543.